

Anna Stachurska

University of Trnava

anna.stachurska@truni.sk

DOI <https://doi.org/10.24136/rsf.2021.006>

BOGU SŁUŻ, A DIABŁA NIE GNIEWAJ - JĘZYKOWY OBRAZ SACRUM I PROFANUM NA PRZYKŁADZIE PAREMIOLOGII ANGIELSKIEJ I POLSKIEJ

Abstrakt: Badania porównawcze nad paremiologią zdają się w ostatnim czasie nabierać na sile. Niemniej jednak inicjatywy takie winny objąć swym zasięgiem także te języki, które podlegały różnym doświadczeniom, bądź to społecznym bądź religijnym. Wyprowadzone na takiej podstawie wnioski zdają się być cenne w materii badań lingwistycznych, etnograficznych i kulturowych.

Abstract: Comparative research on paremiology seems to be gaining more and more attention recently. Nevertheless, such initiatives should also be extended to those languages which have been subject to different social and religious experiences. The conclusions drawn on this basis seem to be valuable in the field of linguistic, ethnographic and cultural research.

Keywords: proverb, God, devil, linguistic picture of the world.

Streszczenie: Celem artykułu jest ukazanie językowo- kulturowego obrazu sacrum i profanum na podstawie materiału paremiologicznego, utrwalonego w językach angielskim i polskim. Autorka podejmuje próbę porównania ze sobą przysłów w których zachował się zestaw cech przypisywanych Bogu i diabłu. W tym celu przeszukuje ekwiwalenty przysłów, po to aby znaleźć odpowiedź na pytanie o możliwe zbieżne obserwacje świadczące o bliskości lub odrębności wskazanych kultur. Jednocześnie pragniemy wyrazić nadzieję, że zaproponowana analiza będzie inspiracją do dalszych badań.

Słowa kluczowe: przysłowie, Bóg, diabeł, językowo – kulturowy obraz świata.

Summary

The aim of the article is to present the linguistic and cultural image of the sacred and the profane on the basis of paremiological material, recorded in English and Polish. The author attempts to compare proverbs with a set of features attributed to God and the devil. For this purpose, she searches the equivalents

of proverbs in order to find an answer to the question about possible convergent observations proving the proximity or distinctiveness of the two cultures.

Comparative research on paremiology seems to be gaining more and more attention recently. Nevertheless, such initiatives should also be extended to those languages which have been subject to different social and religious experiences.

The conclusions drawn on this basis seem to be valuable in the field of linguistic, ethnographic and cultural research.

1. Przysłowie – czym jest, pochodzenie przysłów

Historia przysłów sięga czasów Starożytnej Grecji i Italii, choć znano je już od czasów Salomona. Początki paremiologii¹ sięgają epoki renesansu, kiedy rozpoczęło się na wielką skalę zbieranie i komentowanie przysłów². Twórcami przysłowioznawstwa naukowego byli Erazm z Rotterdamu³ oraz Włoch - Paweł Manuzio. Zbierali oni i objaśniali przysłowia antyczne, zaś w Polsce pierwsi zbieracze paremii to Biernat z Lublina⁴ i Jan z Koszyczek. Doniosłą rolę w rozwoju paremiologii odegrał ponadto Aleksander Brückner wydając *Przysłowia polskie* w roku 1895, w którym to opracowaniu zawarł przykłady z języka polityków. Wiek XX przyniósł zawierająca 30000 jednostek paremicznych *Księgę przysłów, przypowieści i wyrażeń paremicznych* Samuela Adalberga. Posłużyła ona jako przyczynek do opracowanej w latach 1969-79 *Nowej księgi przysłów i wyrażeń przysłowiowych* Juliana Krzyżanowskiego.

Na polu światowej współczesnej paremiologii⁵ wyróżnić należy prace ośrodka akademickiego University of Vermont, gdzie badaniami kieruje Wolfgang Mieder, będący jednocześnie redaktorem naczelnym pisma „*Proverbium*”. Istotny zdaje się być także wkład w dyscyplinę innego amerykańskiego badacza, Archera Taylora (1962).⁶

¹ Uniwersalny Słownik Języka Polskiego t. 3 (2003:49) definiuje paremiologię jako [n]aukę zajmującą się przysłowiami, ich pochodzeniem, sensem oraz porównywaniem przysłów występujących w różnych językach. Natomiast w Słowniku Terminów Literackich pod red. Sławińskiego (1988) czytamy, iż paremiologia to słowo pochodzące z gr. paroimia=maksyma, logos= nauka, ozanaczająca tyle co [n]auka o przysłowiaach, zajmuje się ich komentowaniem, analizą historyczną i strukturalną.

² Jak wskazuje Krzyżanowski (1969:XVIII) próby sporządzania zbiorów przysłów podjęto już w średniowieczu, jednakże nie można ich sklasyfikować jako opracowań naukowych.

³ *Collectanea Adagiorum* z roku 1500 doczekała się kilkudziesięciu wydań w XVI wieku.

⁴ W 1522 roku wydał on *Żywot Ezopa Fryga, mędrca obyczajnego i z przypowieściami jego*.

⁵ Analizę stanu badań nad jednostką paremiczną w europejskich i amerykańskich nurtach lingwistycznych znajdujemy w artykule Szutkowskiego z roku 2015.

⁶ Kwestionuje on zasadność teoretycznych dociekań przysłów. W jego ocenie cechy paremii są na tyle nieścisłe, że nie da się na ich podstawie zbudować definicji przysłowia. Za zasadne uznaje Taylor badania dotyczące treści i stylu jednostek paremiologicznych, proponując ideograficzną koncepcję zbiorów dla określonego obszaru językowego.

Co zaś tyczy się samego terminu przysłowie to Szpila (2003: 21) podaje następującą definicję: [p]rzysłowie to krótkie, proste, często rymowane powiedzenie w postaci zdania, zwykle metaforyczne, zawierające jakąś prawdę lub mądrość opartą na doświadczeniach ludzi; służące opisaniu jakiejś sytuacji i pouczeniu; o ludowej proveniencji, charakterystyczne dla danej społeczności i powszechnie w niej znane; od wieków zakorzenione w jej tradycji przekazywane z pokolenia na pokolenie”. Zaś w Słowniku Języka Polskiego pod redakcją Doroszewskiego, znajdujemy następujące wyjaśnienie terminu przysłowie: [k]rótkie zdanie zaczerpnięte ze źródeł literackich lub ludowych i utrwalone w tradycji ustnej, wyrażające jakąś myśl ogólną: wskazówkę, przestrożę. Dla porównania, Wielki Słownik Języka Polskiego pod redakcją Zmigrodzkiego tak tłumaczy pojęcie: [p]rzysłowie-krótkie, często powtarzane sformułowanie wyrażające uniwersalne treści, traktowane jako wskazówka, ostrzeżenie lub komentarz jakiejś sytuacji. Słownik Terminów Literackich nieco szerzej wyjaśnia zakres omawianego zagadnienia: [z]danie występujące w obrębie danej kultury w stałej postaci, wyrażające w formie bezpośredniej lub zmetaforyzowanej pewną myśl czy naukę ogólną, odnoszącą się do określonej sytuacji życiowej; ma postać stwierdzenia lub pouczenia, zwykle zbudowanego na zasadzie →paralelizmu lub kontrastu znaczeniowego (np. „Czego mądry nie zgadnie, czasem głupi przepowie“), nierzadko rymowanego wewnątrz (np. „Pan zbyt surowy niedługo zdrowy“, „Bez nagrody cnota oziębnie jak groch na bębnie“). P. Powstają i funkcjonują przede wszystkim w kulturach zamkniętych i tradycyjnych, są przeto istotnym składnikiem → ludowej literatury. Zbieraniem p. zajmuje się paremiografia, ich badaniem → paremiologia.

Jeżeli odwołamy się do źródeł historycznych, to dla przykładu Adalberg w *Księdze Przysłów Polskich* z roku 1894 wskazuje, iż na przysłowia zwrócono uwagę w XVI wieku, zaś pierwszy polski zbiór został opublikowany w roku 1618⁷. Zbieraniu przysłów przyswiecał głównie cel dydaktyczny, polegający na zilustrowaniu życia człowieka poczciwego po to, aby dać odbiorcy możliwość skorzystania z jego doświadczenia życiowego. Prymarnie nie brano pod uwagę przysłów jako przedmiotu analizy naukowej. Z czasem dopiero uznano za warościowe i konieczne akademickie opracowanie przysłów. Kiedy Samuel Adalberg w roku 1894 wydał *Księgę przysłów polskich*, postawił pytanie

⁷ Chodzi tu o kilkakrotnie przedrukowywany zbiór Salomona Rysińskiego, który zawierał około 1900 przysłów. Następnie, w roku 1632 ukazał się zbiór Grzegorza Knapskiego „*Adagia polonica*”. Jeśli zaś odniesiemy się do zbiorów światowych, to warto wspomnieć publikację Dundesa i Miedera z roku 1981 „*The Wisdom of Many: Essay on the Proverb*” oraz „*Wise Words: Essays on the Proverb*” z 1994. Dwie ostatnie publikacje zawierają anglojęzyczne opracowanie przysłów. Wśród wczesnych badaczy paremiografii na świecie wymienić należy także Permiakova, Sabbana, Wirrera, Vallini, Anido, Grzybeka i Eismanna, a także Bonsera.

o definicję przysłowia. Badacz stwierdził, że z punktu widzenia nauki przysłowie jest zjawiskiem językowym. Bystroń (1933: 1) z kolei wskazuje, iż odpowiedź na pytanie o przysłowie nie jest łatwa. Czytamy: [P]rzeglądając jakikolwiek zbiór przysłów, starego Rysińskiego, czy też wielki tom Adalberga, widzimy, że mamy tu do czynienia z romaitemi typami zwrotów, które wszystkie nazywamy przysłowiami, mimo, że formalnie różnice ich mogą być bardzo znaczne. Według niego istnieje kilka typów przysłów:

- Maksymy/sentencje (np. Kto rano wstaje, temu Pan Bóg daje). Wszakże nie każda maksyma jest przysłowiem (chodzi tu o tzw. złote myśli, które nie zaliczają się do zbioru przysłów),
- Zdanie główne stwierdzające fakt wraz ze zdaniem pobocznym wyrażającym porównanie – z nich jedynie nieliczne zawierają się w kategorii przysłów,
- Fragmenty rozmów.

Na podstawie powyższego stwierdza Bystroń (1933:2), że przysłowie jest pojęciem jedynie praktycznym. Określa je mianem zespołów wyrazów, o najrozmaitszej formie i treści, powtarzanych tradycyjnie. Nie można ich wyróżnić w sposób teoretyczny, ponieważ nie tworzą one osobnego rozdziału twórczości. Można zaś wyróżnić ich praktycznie, jako zespoły wyrazów używane zwyczajowo w określonej grupie społecznej, mające określony cel praktyczny (przysłowia moralizujące, przysłowia związane z sytuacjami zewnętrznymi, zwracające uwagę na ściśle określony fakt). Powstają one w pewnych grupach społecznych tworzących zwyczaje: grupach rodzinnych, regionalnych, plemiennych, narodowych, zawodowych, towarzyskich. Są one zatem różne jeżeli chodzi o zakres - bywają ograniczane do pewnych kręgów użytkowników lub też szerszego grona odbiorców (przy czym mamy tu do czynienia ze zjawiskiem ciągłej zmienności).

Nieco inną wykładnię znajdujemy u Krzyżanowskiego (1969: VII), który tłumaczy iż [z] punktu widzenia nauki przysłowie jest zjawiskiem językowym, wyodrębnianym w jakiś sposób, jak dowodzi okoliczność, iż posiada ono swą własną nazwę, w języku greckim bowiem oznaczano je wyrazem „parojmija“, w łacińskim „adagium“ lub „proverbium“, przy czym wyraz ostatni przeszedł do mnóstwa języków nowoczesnych, w postaci bądź nieco zmienionej, jak włoskie „proverbio“, francuskie „proverbe“, angielskie „proverb“, bądź przełożonej z łaciny, jak nasze „przysłowie“ lub rosyjska „posłowica“. Z prób zastąpienia go wyrazami innymi wymienił tu można staropolską „przypowieść“ lub niemieckie „Sprichwort“.

W świetle tej teorii twór językowy zwany przyłowiem ma swoją formę i treść. Co do formy, to jest to zdanie proste lub złożone, czasami układem liczącym do czterech zdań. To, co wyróżnia przysłowia od innych zdań to jego treść. Wykazuje ona znaczenie dosłowne i przenośne (gdzie przenośne stanowi treść

właściwą przysłowia, np. Kruk krukowi oka nie wykole). Krzyżanowski (1969: VIII-IX) wyjaśnia, że taki sposób mówienia o rzeczywistości spełnia takie cechy jak:

- alegoryczność,
- obrazowość,
- dydaktyczny charakter,
- stosunkowo mała zmienność,
- powszechność międzynarodowa.

W ocenie badacza wymienione właściwości sprawiają, iż przysłowie jest zjawiskiem nie tylko językowym, ale również literackim. Wymienione cechy stanowią o tym, że jest to twór graniczny między zjawiskami językowymi a literackimi, jednozdaniowy twór literacki, prosty lub nawet najprostrzy, pozwalający dostrzec, jak zdanie staje się utworem literackim. (Krzyżanowski, 1969: VIII) Jako twór językowy przysłowie jest zaś zdaniem lub jego częścią. Właściwe przysłowie, w odróżnieniu od zwrotu przysłowiowego jest zdaniem lub układem kilku zdań, operującym kontrastem lub paralelizmem albo jednym i drugim równocześnie. (Krzyżanowski, 1969: XIV)

W przytoczonych definicjach łatwo doszukać się treści wspólnych. Badacze zgodnie wskazują, iż przysłowia mają na celu unaocznienie pewnych prawd ogólnych w obrębie danej kultury. Prawdy te odnoszą się zarówno bezpośrednio do otaczającego nas świata lub też do prawidłowości obecnych w naszym życiu. Owe aksjomaty przedstawia się zazwyczaj na zasadzie pouczenia lub przestrogi. Pod względem formy przysłowia zwyczajowo charakteryzują się kontrastem i metaforycznością. To, co wyróżnia przysłowia od aforyzmów to cechy takie jak obrazowość, wyrazistość, łatwość w zapamiętywaniu. Odbiorca przysłowia otrzymuje przekaz na podstawie nakreślonej sytuacji, spełniający funkcję dydaktyczną – wychowawczą dzięki któremu [I]udzie starsi i doświadczeni, odwołując się do mądrości i zasad życiowych zawartych w paremiach, za ich pomocą pouczają młodych i wyrażają swój stosunek do świata. (Węgiel, 2012: 269-276) Cytując Wyżykiewicz – Maksimow (2001:119) można stwierdzić, że przysłowia [s]tanowią zręczny kamuflaż ostrzejszego sądu, są eufemistycznym wyrażeniem przekonania niepopularnego lub nieakceptowanego przez daną społeczność lub adresata. Paremiologia obrazuje dorobek danej wspólnoty językowej, jej tradycji, obrzędowości a także historii. Jeżeli chodzi zaś o źródła przysłów to niewątpliwie są nimi epika ludowa, bajki, anegdoty i pieśni. (Krzyżanowski, 1994)

Niewątpliwie, to co zwraca uwagę to nieład taksonomiczny, w przedmiocie przysłowia, powiedzenia, maksymy, skrzydlatych słów. W tym miejscu ponownie odwołamy się do Krzyżanowskiego (1969: VII-VIII) upatrującego powodu istniejącego stanu rzeczy w złożoności syntaktycznej struktury jednostek paremicznych. Jednak niezależnie od chaosu nazewniczego, który de facto nie ma wpływu na percepcję przysłów, charakteryzuje je łatwy odbiór, z uwagi na treść

stanowiącą nawiązanie do konkretnych przejawów ludzkiej aktywności. (Szpila, 2003)

Podstawę przeprowadzonych analiz stanowi materiał językowy i tekstowy pochodzący z różnych okresów rozwoju języka angielskiego i polskiego. Z uwagi na fakt iż istoty badań nie stanowi właściwość genologiczna, przysłowie postrzegamy szeroko, a materiał analityczny jest zróżnicowany ze względu na charakter ekscerpowanych źródeł (odwołujemy się głównie do słowników, w mniejszym stopniu do tekstów naukowych i paranaukowych). Pełny wykaz wykorzystanych źródeł znajduje się w bibliografii.

2. Sacrum i profanum w kulturze

Sacrum i profanum to jedna z podstawowych dychotomii stosowanych w naukach humanistycznych. Rzeczonoego podziału dokonuje się po to, aby odróżnić od siebie dwa porządki. Pierwszy z nich (sacrum) odnosi się do wszystkiego co święte, drugi zaś (profanum) do wszystkiego co powszednie.⁸ Korzeni przywołanych pojęć upatrywać należy w czasie sporu toczącego się wokół ideologii oświecenia i romantyzmu w religioznawstwie. (Walendowska, 1987:323) Naukowe opracowanie sacrum i profanum odnajdujemy w pracach między innymi Durkheima.⁹ Z czasem termin sacrum doczekał się doprecyzowania. Wykładnię, która posłuży nam jako punkt odniesienia w naszej analizie znajdujemy u Eliade (2008:11):

[Ś]więtość i świeckość stanowią dwa rodzaje bycia- w- świecie, dwie sytuacje egzystencjalne, jakie człowiek ukształtował sobie z biegiem dziejów. Te odmiany bycia -w- świecie zajmują nie tylko historię religii i socjologię (...) interesują też (...) każdego badacza, który chce poznać wszelkie wymiary ludzkiej egzystencji.

Pojęcie sacrum bezsprzecznie przynależy do religii. Jeśli odniesiemy się do definicji słownikowej, to znajdziemy tam takie oto wyjaśnienie terminu: sfera, zakres rzeczy, zjawisk, pojęć uznawanych za święte, w przeciwieństwie do rzeczy świeckich określanych jako profanum. (USJP, 2003: 1124) Z kolei Słownik terminów literackich odnosi leksem sacrum do [s]fery świętości; tekstów uznanych przez religię za święte i objawione (...) osób, miejsc, czasu.

⁸ System wierzeń oparty na sacrum, rozumianym jako zasada solidarności Boga, przyrody i człowieka przeciwstawiany jest zasadzie antysacrum czyli wiary w diabła a w konsekwencji pojawienie się chaosu na skutek naruszenia zasady solidarności z Bogiem.

⁹ Dokonał on socjologicznej analizy religii, uznając sacrum i profanum za dwie przeciwstawne kategorie.

Możemy przyjąć, iż wiara jest wypadkową indywidualnych przekonań na temat rzeczywistości pozaempirycznej. Wierzenia są zatem wynikiem indywidualnego sposobu interpretacji zasad wiary na poczet wyobrażenia o sacrum. To jednostki nadają sens i znaczenie wydarzeniom i faktom uznanych przez nie za objaw sacrum. Innymi słowy, to od subiektywnych sądów zależy sposób interpretowania otaczającego ją świata a w nim istniejącej rzeczywistości pozaempirycznej. Symboliczne znaczenia przypisywane do jednostkowych doświadczeń, które są z jednej strony potwierdzeniem osobistych przekonań są jednocześnie odniesieniem do społecznie usankcjonowanego sposobu postrzegania sacrum i profanum. Możemy zatem przyjąć, że sposób ten jest wypadkową opinii danej wspólnoty kulturowej/językowej. Schematy pojęciowe, które determinują sposób myślenia o świecie mają charakter społeczny.¹⁰

Podział na sacrum i profanum szczególnie silnie rysuje się w kulturze chrześcijańskiej, mniej silnie w kulturze anglosaskiej.¹¹ Niemniej jednak, nie jest to podział sztywny i niezmienny. Obydwa obszary wzajemnie na siebie oddziałują, podlegają zmianom historycznym, społecznym i kulturowym. Jak wspomniałam, proponuję dokonanie porównania wyobrażeń o sacrum i profanum na bazie słowników, w mniejszym stopniu tekstów naukowych i paronaukowych.

3. O językowym obrazie świata¹²

Jak tłumaczy Tokarski (2013:35) [z]a każdym słowem lub połączeniem słownym kryje się mniej lub bardziej utrwalaona struktura pojęciowa, która pokazuje, w jaki sposób użytkownicy języka postrzegają i rozumieją określony obiekt świata zewnętrznego, zachodzące w nim procesy, dokonujące się działania itp.

Znaczy to, że obraz otaczającego nas świata kształtowany jest przez pryzmat dziedzictwa kulturowego, religię i obyczajowość. Oczywiście kluczowym czynnikiem rzeczonoego obrazu jest język. To właśnie za pośrednictwem języka doświadczamy określonego oglądu otaczającej nas rzeczywistości. Zdaniem Humboldta (2002: 261) prowadzi to do sytuacji w której [w]yrazy i ich zestawienia równocześnie tworzą i określają pojęcia i że ze względu na swoje wewnętrzne powiązanie oraz swój wpływ na poznawanie i odczuwanie różne języki w istocie

¹⁰ Za podstawę rozróżnienia sacrum od profanum przyjmuję na potrzebę artykułu system, który Florian Znaniecki (1976) określa jako spirytualistyczny. Działania podejmowane przez ludzi oraz zjawiska przyrodnicze otrzymują w tym systemie interpretację religijną, symbolicznie odnoszącą się do antysacrum.

¹¹ Warto zwrócić uwagę, że system religijny zmieniał się znacznie pod koniec XX i na początku XXI wieku. Nie zmienia to jednak schematów odnoszących się do istnienia sacrum i profanum, choć oczywiście znacznemu przeobrażeniu uległa koncepcja kultury ludowej, rozumianej jako wytwór niewykształconych chłopów.

¹² Rozważania te zostały podjęte w artykule pt.: „Konia kują, żaba nogę podstawia - obraz konia w paremiologii angielskiej, niemieckiej i polskiej.” (Nowak, M., Stachurska, A. 2020)

stanowią różne sposoby widzenia świata.¹³ Pokłosiem koncepcji Humboldta swoją definicję językowego obrazu świata przedstawił Anusiewicz (1990: 281-282). W jego rozumieniu: [i]stota językowego obrazu świata polega na tym – żeby zbadać i określić, jakie treści poznawcze, jaka wiedza i doświadczenie oraz wartościowanie ujmowanej poznawczo rzeczywistości jest zmagazynowane w języku, przezeń przenoszone i przekazywane przyszłym pokoleniom.

Zgodnie z tą koncepcją źródłem poznania, czyli de facto przedmiotem analizy są różne języki a dokładnie zawarte w tych językach spojrzenia na świat. Poglądy Humboldta stały się inspiracją dla licznych badaczy. W szczególności wymienić tu trzeba takie nazwiska jak: Weisgerber,¹⁴ Gipper,¹⁵ Porzig, Trier, Wittgenstein¹⁶. Również na gruncie lingwistyki amerykańskiej (etnolingwistyki) dokonano szeregu ustaleń, chodzi tu zwłaszcza o badania Sapira i Whorfa, Bloomfielda, Boasa¹⁷.

Powyższe stanowisko przyciąga zainteresowanie badaczy od dawna¹⁸, choć założenia dzisiejszej refleksji nad językowym obrazem świata nieco odbiegają od założeń Humboldta. Początki ożywionej dyskusji w polskim środowisku akademickim przypadają na koniec lat 70tych ubiegłego stulecia. Stosowną adnotację odnajdujemy w Encyklopedii wiedzy o języku polskim pod redakcją Urbańczyka (1978: 143), w której czytamy: [j]ęzykowy obraz świata, czyli obraz świata odbity w danym języku narodowym, nie odpowiada ściśle rzeczywistemu obrazowi świata odkrywanemu przez naukę. Wskutek tego możliwe jest, że między różnymi obrazami świata odbitymi w poszczególnych językach narodowych zachodzą znaczne różnice. Popularność JOSu w Polsce przyniosła niewątpliwie praca naukowa Bartmińskiego. Warto wspomnieć

¹³ Konsekwencją przyjęcia stanowiska Humboldta jest poszukiwanie właściwych dla języków sposobów oglądu rzeczywistości, narzucanym rodzimym ich użytkownikom.

¹⁴ Weisberger w trakcie analizy znaczenia wprowadził kategorię pola semantycznego (Anusiewicz, 1990:278)

¹⁵ Uczeń Weisbergera, Gripper, uważał język za klucz do świata. Zdaniem Grippera język to klucz do świata, tworzący zarazem kulturę i historię danej społeczności. Język nie tylko przechowuje doświadczenia pewnej wspólnoty językowej, ale stanowi także siłę dzięki której dana społeczność się rozwija. Anusiewicz (1990:287)

¹⁶ W tym miejscu należy także zaznaczyć, że oprócz językoznawców zagadnienie językowego obrazu świata było także eksplorowane przez filozofów, antropologów oraz etnologów (m.in. Dornseiff, Cassirer, Spitzer, Heidegger, Luter, i inni). Anusiewicz (1990: 281).

¹⁷ W ramach tej pracy nie zostaną omówione szczegóły dotyczące sposobu rozumienia językowego obrazu świata przez wczesnych badaczy niemieckich i amerykańskich z uwagi na zakres niniejszego opracowania. Warto jednak w tej materii odwołać się do prac Anusiewicza (1995, 1999) oraz Mańczyka (1982).

¹⁸ Żuk (2010: 239) przekonuje, iż początki badań nad językowym obrazem świata sięgają czasów Arystotelesa.

o pracach nad Słownikiem ludowych stereotypów językowych zapoczątkowanym w roku 1980, a także o wydanym w 2006 tomie "Językowe podstawy obrazu świata" oraz zainicjowanym w 2013 roku cyklu spotkań naukowych "Metody analizy językowego obrazu świata w kontekście badań porównawczych."¹⁹ "Również w ramach moskiewskiej szkoły semantycznej Apresjana prowadzone są prace nad naiwnym obrazem świata. Obecnie na gruncie polskich badań nad językowym obrazem świata dominuje podejście strukturalistyczne i kognitywne."²⁰

Jednakowoż badacze nie do końca są zgodni, co do samego omawianego pojęcia. Jak czytamy w Zaproszeniu do językoznawstwa (1998:76) [m]imo dość dużej literatury na temat samego pojęcia językowego obrazu świata nadal dla piszącego te słowa jest to twór dość zagadkowy. Zwykle rekonstruuje się go z tzw. stereotypów językowych, a więc frazeologizmów i kolokacji. (...) Pojawia się natomiast problem, w jaki sposób ująć te wszystkie skrawki charakterystyk w jedną całościową wizję.

Jeśli odwołamy się do definicji Tokarskiego (1993:358) to znajdziemy następującą wykładnię:

[j]ęzykowy obraz świata to zbiór prawidłowości zawartych w kategoryalnych związkach gramatycznych (...) oraz w semantycznych strukturach leksyki, pokazujących swoiste dla danego języka sposoby widzenia poszczególnych składników świata oraz ogólniejsze rozumienie organizacji świata, panujących w nim hierarchii i akceptowanych przez społeczność językową wartości. Podobnie tłumaczy Grzegorzczkowska (1999:42) w ocenie której [j]ęzyk interpretuje świat (nie mechanicznie odbija, odzwierciedla). Wydaje się, że poglądy te są podzielane przez Bartmińskiego (1999:104), który rozumie JOS jako: [z]awartą w języku interpretację rzeczywistości, która można ująć w postaci sądów o świecie. Mogą to być sądy bądź utrwalone w samym języku, w jego formach gramatycznych, słownictwie, kliszowatych tekstach (np. przysłów), bądź to przez formy i teksty języka implikowane. Zdaniem Grzegorzczkowskiej (1999: 45) JOS jest [s]truktura pojęciową, charakterystyczną dla każdego języka, za pomocą której ludzie mówiący tym językiem ujmują (klasyfikują, interpretują) świat.

O ile badacze różnie interpretują pojęcie językowego obrazu świata, o tyle na potrzeby naszej analizy przyjmujemy definicję Bartmińskiego i Tokarskiego (1986:72). JOS pojmujemy zatem jako [p]ewnen zespół sądów mniej lub bardziej utrwalonych w języku, zawartych w znaczeniach wyrazów lub przez te znaczenia

¹⁹ Projekt ten jest współorganizowany przez Wojciecha Chlebdę i Iwonę Bielińską – Gardziel.

²⁰ Harris (1990) nazywa segregacjonistami reprezentantów podejścia strukturalnego, zaś kognitywistów – integrystami. Istotne wydają się zwroć uwagi czytelnika na fakt, iż większość prac powstających w ramach opisu językowego obrazu reprezentuje nurt kognitywny.

implikowanych, który orzeka o cechach i sposobach istnienia obiektów świata pozajękowego.

Oczywistym wydaje się zatem, że przy opisywaniu językowego obrazu otaczającej nas rzeczywistości uwzględnić należy szeroko rozumiane tło kulturowe. Wydaje się także, iż Apresjanowskie naiwne postrzeganie świata jest nieodzownym elementem opisującym otaczającą nas rzeczywistość. Istotnym składnikiem zdają się także być konotacje rozumiane za Tokarskim (1998:15) jako [s]ilnie skonwencjonalizowane semantycznie właściwości słowa. Cechy te są utrwalone m.in. we frazeologizmach.

Jak widać na podstawie przeprowadzonej analizy, brak jest w środowisku akademickim ogólnie przyjętej definicji językowego obrazu świata.²¹ Wynika z tego brak opisu metodologii badań tego zjawiska.

3.1. Językowo- kulturowy obraz Sacrum

Przysłowia, jako wytwory wspólnot językowych werbalizują ich wyobrażenia o Sacrum. W niniejszym artykule analizie poddane zostają paremie, które stanowią podstawę rekonstrukcji sposobów myślenia użytkowników języka angielskiego i polskiego. Na ich podstawie odtworzony zostanie językowy obraz Boga ukryty w świadomości użytkowników wskazanych języków.

Przysłowia zostały wyekscerpowane ze źródeł wskazanych w bibliografii.

3.1.1. Bóg Wszechmocny – władca świata

Bóg jawi się w przysłowiach jako ten, od którego zależą losy świata: God comes with lead feet but strikes with iron hands/ God stays long, but strikes at last (Pan Bóg nierychliwy, ale sprawiedliwy); Człowiek strzela, a Pan Bóg kule nosi/ Chłop nosi proch, a Pan Bóg kulki; Man proposes, God disposes; Co Bóg naznaczył, wiatr nie rozwieje; Czego Bóg nie dał, to i kowal nie ukuje; God made the country, and man made the town; Bez Boga ani do proga; Bogu nic nie jest trudnego; żaden tego nie nawróci, od kogo Pan Bóg twarz odwróci;

Bóg jest dobry: God is a good man; God is where he was. Dobroć boża kraje i bez noża; **Moc Boska jest niezbędna człowiekowi:** God is always on the side of the big battalions (Strzeżonego Pan Bóg strzeże); God help is better than early rising; Choćbyś robił we dnie, w nocy, nic nie zrobisz bez bożej pomocy;

²¹ Dyskusja ta opiera się na postawie rozróżniania mentalnego obrazu świata jako różnego od językowego obrazu świata (Tołstojowa, Kurcz, Maćkiewicz) oraz tekstowego obrazu świata, za którym opowiadają się tacy badacze jak Grzegorzczykowa (która dopiero w ostatnim czasie przyjęła stanowisko szkoły lubelskiej włączającej teksty atrystyczne do zakresu materiału badawczego JOS. Odmienne stanowisko przyjmują także przedstawiciele szkoły wrocławskiej (Anusiewicz, Dąbrowska, Fleischer) dla których pojęciem zawierającym w sobie JOS, jest kulturowy obraz świata przedstawiający globalny obraz świata (w tym naukowe, ideologiczne, gospodarcze, religijne oraz ekonomiczne pierwiastki).

The grace of God is worth a fair (is gear enough). The man of God is better by having his bow and arrows about him; Whom God loves his house is savoury to; Bez Boga ani do proga; Bogu służąc nikt nie umarł z głodu; Człowiek chodzi, Pan Bóg nogi stawia; **Bóg zsyła szczęście i nieszczęście:** God sends good luck and God sends bad; God sends men cold according to their clothes/God gives the cold according to the cloth; He whom God will have kept, may not be perished; Kiedy Bóg co obiecał, tego nie chybi; When God will all winds bring rain; Whom God helps no man can hurt; Whom God loves, his bitch brings forth pigs; Bog dał, Bóg wziął; Bóg zasmuci, Bóg pocieszy; Jak Pan Bóg nie błogosławi, siła ludzka nic nie sprawi; **Bóg robi, co chce:** Man does what he can and God what he will; When it please not God, the saint can do little; Bóg zasmuci, Bóg pocieszy; Bóg rządzi, Bóg sądzi; Kiedy Bóg zechce, zazdrość nie przeszkodzi; kiedy nie, praca nic się nie powodzi; **Co Bóg stworzył, nie ulegnie zniszczeniu:** What God made, he never mars; What God will no frost can kill; Co Bóg dał, zazdrość nie ukradnie; czego nie dał, z rąk wypadnie;

3.1.2. Bóg jako najlepszy Opiekun

Bóg jako dobry ojciec troszczy się o wszystkie swoje dzieci: God never made (sends) mouth(s) but he made (sends) meat; God never pays his debts with money; **Temu się dobrze wiedzie, kogo Bóg kocha:** He thrives well that God loves; Bóg dobrych, nie złych wysłuchiwa; **Ludzka potrzeba, okazja do nieba:** Man's extremity, God's opportunity. **Nic nie traci, kto Boga nie traci:** He loses nothing that loses not God; Kto Boga zapomina, tego opuszczają ludzie. **W czas przybywa, kogo Bóg przysyła:** In time comes he whom God sends; **Bóg jest sprawiedliwy:** Bóg nie rychliwy, ale sprawiedliwy; Jak kto z Bogiem, tak Bóg z nim; Jednemu to Bóg dał, drugiemu owo; Jeszcze nie zginął, kto zaufał Panu;

3.1.3. Bóg jako nauczyciel

Bóg jawi się jako wychowawca, karcący za złe uczynki: Beware of him whom God has marked; God is better pleased with adverbs than with nouns/ God loves adverbs; Bóg jest Mistrzem: God is no botcher; Bóg nie pochopny, ale potrafny; **Nauczycielowi i Bogu należy się szacunek:** God, our parents and our master can never be requited; Bogu wola, chłopu rola, panu czynsz, a księdzu mesze; Bojaźń boża, poszanowanie starszych, miłość bliźniego – żywot pocziwy; Boga miłować, na swym przestawać, o przyjaźń się starać; **Bóg karze za niegodziwość:** God strikes not with both hands; The mills of God grind slowly but they grind exceedingly small; Pan Bóg za złe karze, za dobre wynagradza;

3.1.4. Sacrum a profanum

Człowiek winien służyć Bogu, lecz jednocześnie pamiętać o istnieniu diabła: They that worship God merely for fear, would worship the devil too, if he appear (Panu Bogu służ, a diabła nie gniewaj); Bogu świeczka, a diabłu ogarek; Boże lacki, boże kozacki (I diabłu i Panu Bogu uczynny); Wierzy w jednego Boga i we

wszystkich diabłów; **Bóg ma przewagę nad wszystkim innym:** Nad Bogiem nie ma nikogo; Nie skryjesz się przed Bogiem; Nie schronią wierze, gdy Pan Bóg nie strzeże;

Bóg ma mało przyjaciół, diabeł ma wielu: God has few friends, the devil has many;

Diabeł ingeruje/psuje plany boskie: God sends corn and the devil marks the sack;

3.2. Językowo- kulturowy obraz diabła

Obraz profanum, który na potrzeby naszej analizy sprowadzamy do obrazu diabła, od dawna istnieje zarówno w języku angielskim jak i polskim. Diabeł występuje w relacji z Bogiem, człowiekiem, aniołem. Analiza zawarta w tej części pracy ma odpowiedzieć na pytanie o możliwe zbieżności/rozbieżności w językowym obrazie profanum w zawartym w przysłowiaach angielskich i polskich.

Materiał językowy angielski i polski został zaczerpnięty ze słowników frazeologicznych, których szczegółowe dane zawarte są w bibliografii.

3.2.1. Diabeł jaki jest – cechy określające diabła

Diabeł jest przebiegły i obłudny, używa podstępny dla osiągnięcia własnych celów: The Devil can quote Scripture for his own ends; Why should the Devil have all the best tunes; The Devil finds work for idle hands to do; It is easier to raise the Devil than to lay him; The devil rebukes sin/ The satan reproving sin (Ubrał się diabeł w ornat i na mszę ogonem dzwoni); Znalazł diabeł zgrzebło; Zwąchał diabeł, że o skórę chodzi; Nie weźmie diabeł złego, bo wie, że jest jego; Nie dawaj diabłu palca, bo porwie całą rękę; Zamknij diabłu drzwi, to oknem wlezie; **Diabeł od diabła nieróżny:** One devil is like another;

Diabeł tylko pozornie jest zły: The Devil is not so black as he is painted (Nie taki diabeł straszny jak go malują).

3.2.2 Stosunek diabła do człowieka

Diabeł jest nieodzownym elementem ludzkiego życia: Talk of the devil and he will (is sure to) appear; Idleness is the root of all evil; Money is the root of all evil; Every man before he dies shall see the devil; He that the devil drives, feels no lead at his heels/ He must needs to go that the devil drives; He that the devil drives, feels no lead at his heels/ He must needs to go that the devil drives; Seldom lies the devil dead by the gate (Licho nie śpi); A co diabeł robi: stare wdowy lize, dzieci smoli, małżeństwa kłóci; **Diabeł przyciąga do siebie złych ludzi/ pomaga niegodziwym:** The devil helps his servants; The devil is good to his own; The Devil's children have the Devil's luck; **Ludzie nie chcą drażnić złego:** Never do Evil that good may come of it; Evil communications corrupt good manners; See no evil, hear no evil, speak no evil; A man must sometimes set a candle before the devil (Czasami trzeba i diabłu świecę zapalić); Between the devil and the deep sea (między młotem a kowadłem); It is a sin to believe the devil; Złe z diabłem, ale gorzej bez diabła; **Diabeł zawsze sięgnie po swoje:** The devil

will take his own; Diabeł im więcej ma, tym więcej chce mieć; Diabeł nie spi; diabeł wszędzie swój ogon wścibi; Diabli nadali; Diabli wzięli; Kto z diabłem płynął, musi go zawsze wozić; **W życiu należy się diabła wystrzegać:** If you buy the devil, you must sell the devil; Better keep the devil at the door, than turn him out of the house; Never bid the Devil good morrow until you meet him; Diabeł największy nieprzyjaciel; Diabłem podszyty; Co diabeł zrobi, człowiek nie odrobi; Na tym handlu traci, kto się z diabłem braci; Idź z diabłem po jabłka, zostaniesz bez jabłek i bez torby; **Diabeł nie ma stałego miejsca pobytu:** Gdzie diabeł koczuje tam diabeł nie nocuje;

3.3.3. Sacrum a profanum/ diabeł a Bóg

Diabeł stara się przechytryć Stwórcę: The devil has a chapel wherever God has a church; The devil lurks behind the cross; The devil was sick, the devil a monk would be; Gdy się diabeł zestarzeje, chce zostać mnichem; The devil gets up the belfry by the vicar's skirts; Devil take the hindmost; Z diabła kościelny nie będzie;

Występuje w opozycji z Bogiem: Diabeł nie Pan Bóg; Wpuść diabła do kościoła, a on na ołtarz wlezie; Najgorszy jest diabeł wtenczas, kiedy się modli; Diabeł się krzyża boi;

Dokonane zestawienie przysłów miało na celu ukazać językowo – kulturowy obraz Sacrum i profanum w językach angielskim i polskim. Wyodrębnione kategorie przedstawiają wspólne kategorie dla obu języków oraz oddzielne kategorie dla każdego z nich, w przypadku kiedy nie odnaleziono podobieństw.

Można stwierdzić, iż angielskiemu i polskiemu diabłu są przypisywane te same cechy. Zarówno w języku polskim, jak i angielskim diabeł jawi się jako podstępny, przebiegły, pazerny (dla określenia diabła użytkownicy obydwu języków używają pejoratywnych cech charakteru człowieka). Zachowanie diabła w języku polskim to zachowanie katolickiego grzesznika. W języku angielskim zaś obraz diabła to także obraz osoby odznaczającej się negatywnymi cechami charakteru, pojawiający się samodzielnie i nieoczekiwanie w ludzkim życiu, czasami mówiący prawdę. W obydwu językach odnajdujemy przysłowia dotyczące relacji diabła z Bogiem. Polska i angielska relacja człowieka z diabłem jest także zbliżona. Człowiek obawia się czarta, stara się go zadowolić nie obrażając przy tym Boga. Natomiast w odróżnieniu od Boga, czart nie jest niezniszczalny, nie ma mocy stanowienia o losach świata/ludzkości.

Jeśli chodzi o relacje człowieka z Bogiem wyłaniające się z przysłów, to możemy powiedzieć, że są one zbliżone z codziennym życiem, potocznymi doświadczeniami codzienności, z którymi stykała się użytkownik angielszczyzny i polszczyzny. Zebrany materiał, który został poddany analizie zawiera sądy na temat udziału Boga w życiu człowieka. W przypadku języka polskiego wywodzi się on z tradycji chrześcijańskiej. W przypadku języka angielskiego, wokół Boga zogniskowany jest system wartości, które de facto nie odbiegają od wartości

katolickich. Można zatem powiedzieć, że w przypadku językowo – kulturowego obrazu Sacrum, wyznaczenie użytkowników dwóch badanych języków nie ma znaczenia. Przysłowia wpisują się zatem w uniwersalny schemat zgodny z kulturą ludzką.

Bibliografia

- Adalberg, S. 1894. *Księga przysłów polskich*. Varsaviae: Typis Aemilii Skiwski.
- Anusiewicz, J. 1990. "Pojęcie językowego obrazu świata w poglądach niektórych językoznawców i filozofów niemieckich XX wieku, [w:] *Językowy obraz świata*. Bartmiński, j., red. Lublin.
- Anusiewicz, J. 1995. *Lingwistyka kulturowa. Zarys problematyki*. Wrocław: wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. Anusiewicz, J. 1999.
- Bartmiński, J. 1999. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bartmiński, J. Tokarski, R. 1986. "Językowy obraz świata a spójność tekstu". [w:] *Teoria tekstu. Zbiór studiów*. Zbiór studiów, red. Dobrzyńska, T., s. 65-81
- Bobrowski, I. 1998. *Zaproszenie do językoznawstwa*. Kraków.
- Bralczyk, J. 2006. *Polak potrafi. Przysłowia, hasła i inne polskie zdania osobne*. Warszawa: Świat Książki.
- Bystroń, J.S. 1933. *Przysłowia polskie*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Doroszewski, W. (eds.). 2007. *Słownik języka polskiego PWN*. Wydawnictwo Naukowe PWN
- Dundes, A., Mieder, W. 1981. *The Wisdom of Many: Essays on the Proverb*. University of Wisconsin Press.
- Eliade, M. 2008. *Sacrum a profanum. O istocie sfery religijnej*. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Grzegorzczak, R. 1999. „Pojęcie językowego obrazu świata” [w:] *Językowy obraz świata*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin 1999, pp. 43–45
- Harris, T., E. 1990. "Understanding Organizational Communication: Applying the Four Frame Approach" [w:] *The Bulletin*, pp.50
- Hołówka, T. 1986. *Myślenie potoczne. Heterogeniczność zdrowego rozsądku*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Humboldt, W. von. 2002. *O myśli i mowie. Wybór pism z teorii poznania, filozofii dziejów i filozofii języka*, wybrała, przełożyła i poprowadziła słowem E.M. Kowalska. Warszawa.
- Knowles, E. 2009. *Little Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford: OUP.
- Krzyżanowski, J. 1969-1974. *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*. T.I-IV. Warszawa.
- Mańczyk, A. 1982. *Wspólnota językowa i jej obraz świata. Krytyczne uwagi do teorii językowej Leo Weisgerbera*, Zielona Góra 1982, s. 31.
- Masłowski, D., K. 2011. *Wielka księga przysłów polskich*. Warszawa: Weltbild.
- Mieder, W. 1994. *Wise Words (RLE Folklore). Essays on the Proverb*. London: Routledge.

- Popławska (eds.) 2020. Słownik terminów literackich. Kraków: Wydawnictwo Greg.
- Radziejowski, D. 1998. Słownik przysłów, powiedzeń, aforyzmów i cytatów. Angielsko – polski. Włocławek: Altravox Press.
- Ridout, R., Witting, C. 1967. *The Macmillan Dictionary of English Proverbs Explained*. Berkshire: Cox & Wyman Ltd.
- Speake, J. (eds.) 2015. *Oxford Dictionary of Proverbs*. Oxford: OUP
- Stachurska, A. Nowak, M. 2020. „Konia kują, żaba nogę podstawia – obraz konia w paremiologii angielskiej, niemieckiej i polskiej.” [w:] *Język na rozdrożu/ed. Trzeźniowski, D., Stachurska, A.* 2020. Radom: Wydawnictwo Uniwersytetu Technologiczno – Humanistycznego w Radomiu.
- Szpila, G. 2003. *Krótko o przysłowiu*. Kraków: Collegium Columbinum.
- Szutkowski, T. 2010. *Jednostki paremiczne z komponentem onomastycznym we współczesnym języku rosyjskim i polskim*. Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Szutkowski, T. 2015. „Jednostka paremiczna w europejskich i amerykańskich nurtach lingwistycznych” [in:] *Studia Rossica Posnaniensia*, vol. XL, cz. 2, pp. 167-178.
- Taylor, A. 1996. „The content of proverbs” [in:] *De Proverbio*, vol. 2, nr 2.
- Tokarski, R. 1993. „Słownictwo jako interpretacja świata”, [w:] *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*, t. 2, *Współczesny język polski*, red. J. Bartmiński, Wrocław.
- Tokarski, R. 1998. „Językowy obraz świata a niektóre założenia kognitywizmu”, [w:] *Etnolingwistyka: problemy języka i kultury*. pp. 7-24.
- Tokarski, R. 2013. *Światy za słowami. Wykłady z semantyki leksykalnej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Skłodowskiej- Curie.
- Walendowska, B. 1987. *Słownik etnologiczny. Terminy ogólne*. Warszawa: PWN
- Węgiel, M. 2012. „Co ma Nike do przysłowia czyli proverbial we współczesnych tekstach literackich” [in:] „*Język Polski*”, XCII, z. 4, pp. 269-276.
- Wyzykiewicz – Maksimow, R. 2012. *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*. Gdańsk: Wydawnictwo uniwersytetu Gdańskiego.
- Znaniński, F. 1976. *Chłop polski w Europie i Ameryce*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Żmigrodzki, P. 2007. *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN.
- Żuk, G. 2010. „Językowy obraz świata w polskiej lingwistyce przełomu wieków” [w:] *Przeobrażenia w języku i komunikacji medialnej na przełomie XX i XXI wieku*, red. Małgorzata Karwatowska i Adam Siwiec, Chełm 2010, s. 239–257.